

NORSKE RUSSLANDBILDER

foredrag Europaprogrammet
30. november 1995

Pål Kolstø
Universitetet i Oslo

Førsteamanuensis Pål Kolstø
Universitetet i Oslo
Institutt for Østeuropeiske og orientalske studier
boks 1030 Blindern
0315 Oslo
tel 22 85 67 99/85 67 97
tel/fax hjem 51 56 20 82

NORSKE RUSSLANDBILDER

Dette foredraget kommer ikke til å dreie seg om Russland i direkte forstand, heller ikke om norsk-russiske forhold gjennom tidene. Spissformulert kan jeg kanskje si at det først og fremst vil handle om oss selv, om nordmenn og norske persepsjoner, konkret: om våre oppfatninger av Russland og russerne. Fremstillingen vil ikke bygge på kvantitative undersøkelser som opinionsmålinger e.l. I stedet vil den få karakter av en slags billedutstilling idet jeg beskriver og analyserer en del typiske og noen atypiske norske syn på Russland som jeg har funnet i skrevne fremstillinger eller blant folk jeg har snakket med. I første rekke vil jeg konsentrere meg om de skribenter som har bidratt sterkt til å prege norske holdninger til vårt største naboland.

Norske oppfatninger faller ikke alltid sammen med oppfatninger i andre vestlige land, som f.eks. Sverige eller USA. Våre spesifikt norske russlandsbilder - jeg tror de i noen grad finnes - er et produkt av våre historiske og aktuelle erfaringer med russerne, av det norsk-russiske 'kultur møte' for å bruke et aktuelt moteuttrykk.

GEOGRAFI

Geografisk sett er det norsk-russiske forholdet preget av at vi er naboer med felles grense, men ikke nære naboer. Grensen i nord er bare 196 km. lang og ligger langt fra norske respektive russiske kjerneområder. I europeisk historie kan vi konstatere at stater med kort grense ofte har funnet sammen i allianser mot felles naboer som begge parter opplever som mer truende. Omvendt vil stater med lang felles grense lett få et anstrengt, kanskje direkte fiendtlig forhold. Særlig betent vil forholdet kunne bli dersom grensen trekkes gjennom områder med blandet befolkning, der medlemmer av det som er majoritetsbefolkningen i den ene staten ender opp som etnisk minoritet på motpartens territorium. Hvis grensen i tillegg er blitt flyttet frem og tilbake noen ganger opp gjennom århundrene er det lagt grunnlag for irrendenta-krav fra ene eller begge parter side.

Slike komplikasjoner har det norsk-russiske grenseforholdet vært spart for. Ganske visst skjærer grensen tvers igjennom et etnisk bosetningsområde som på en ulykksalig måte er blitt delt i to, sameland. Samene utgjør imidlertid ikke noen politisk maktfaktor i noen av landene, og deres skjebne har i særdeles liten grad influert på forholdet mellom de to statene. Om noe, må det ha vært som en slags bufferbefolkning som har hindret at nordmenn og russere er kommet i for tett nærkontakt. I mellomkrigstiden hadde forøvrig ikke Norge og Sovjetunionen felles grense ettersom Finland strakte seg helt nord til Barentshavet med Petsamokorridoren.

HISTORIE

I positiv retning trekker det og at den nordnorske og nordrussiske befolkningen har vært knyttet sammen økonomisk gjennom den såkalte pomor-handelen. I norsk økonomi totalt sett har betydningen av denne handelen vært marginal, men lokalt har den tidvis spilt en viktig rolle. Med utvikling av det såkalt russenorske blandingspråket skapte man grunnlag for en nødtørftig kommunikasjon, i første rekke knyttet til selve næringsvirksomheten, fiske og handel. Noe omfattende kjennskap til russernes levesett gav denne kontakten ikke.

I århundrer har norsk utenrikspolitikk vært styrt fra København, som ligger enda lenger vekk fra den norsk-russiske grense enn Oslo gjør. Sett fra København var *hele* Norge i dansketiden en fjerntliggende og relativt uviktig provins, og Finnmark var provinsiell i dobbelt potens. Dels som er resultat av tilfeldigheter i den europeiske storpolitikken, men delvis også som en

følge av grensekonstellasjonene i Nord-Europa, var Danmark-Norge og Russland så godt som aldri i krig med hverandre. Tvert imot var de ikke sjelden forbundsfeller i allianser rettet mot blant annet Sverige. Sverige har ved flere anledninger vært innblandet i kriger mot Russland, det er nok å minnes slagene ved Narva og Poltava under Den store nordiske krig på begynnelsen av 1700-tallet. Sverige har i det hele tatt i langt større grad enn Norge - og Danmark - vært orientert østover, som en østersjømakt med interesser og besittelser rundt hele dette innlandshavet. Dette har avfødt en større opptatthet, og dypere skepsis, til den store østlige nabo enn det som har vært gjengs i København og Oslo. Det er sympomatisk at svensk sovjetforskning, også under den kalde krigen, i sterk grad har vært historisk og kulturologisk orientert, ikke minst under innflytelse av den ledende russlandkjenneren Kristian Gerner.

Norge har historisk sett orientert seg vestover, mot havet, og stått med ryggen til Russland og konfliktene rundt Østersjøen. Den sovjetiske emigranthistorikeren Aleksander Kan, som i dag arbeider ved universitetene i Uppsala og Oslo, konstaterer at kunnskap om Russland var markant svakere i Norge ved begynnelsen av dette århundre enn i såvel Sverige som Danmark. 'North of the Skagerrak, researchers into Eastern Europe were not encouraged by Swedish vigilance towards the traditional enemy in the East, or by Danish goodwill towards the traditional protector.'¹

Disse omstendighetene har gitt nordmennene forutsetninger for å utvikle et *avslappet* og uanstrengt forhold til russerne. På grensemøter i Kirkenes og Boris-Gleb under den kalde krigen måtte det alltid utbringes en skål for 'det gode naborforholdet'. Denne frasen var på mange måter mindre hyklersk enn tilsvarende skåltaler som ble utbrakt andre steder langs den lange sovjetiske grensen. Naboer som har lite med hverandre å gjøre og solide gjerder mellom hagene, har liten grunn til å hate hverandre.

VI OG DE ANDRE

Er nordmenn i dag egentlig spesielt opptatt av Russland? Det er fristende å svare både ja og nei. I hele etterkrigstiden har vår sikkerhets- og forsvarspolitikken vært nesten monomant innrettet mot truselen fra Øst. Likevel må vi kunne konstatere at under den kalde krigen var faglig ekspertise på Russland liten i Norge, i hovedsak knyttet til journalistikk og studiet av språk og litteratur. I sterk kontrast hadde Danmark et betydelig miljø for Russlandshistorie, et kjempeløft som Politikens firebinds *Russlandshistorie* kunne aldri vært skrevet i Norge. I USA hadde ethvert universitet med respekt for seg selv et habilt 'Department of Soviet studies' eller 'Soviet and East European studies'. I Norge hadde vi ikke noe tilsvarende. Dette endret seg først da de første signaler om perestrojka og glasnost ble registrert, dvs. på den tid da den sovjetiske trusselen gradvis var i ferd med å gå i oppløsning. På den tiden ble trusselbildet rotet til, stereotypene ble anfektet. Russerne og de andre sovjetborgerne begynte å oppføre seg annerledes enn vi forventet, og vi hadde behov for å finne ut hvorfor.² En rekke institusjoner - Universitetene i Oslo, Bergen og Tromsø, PRIO, NUPI, Fridtjof Nansens Institutt, Institutt for Forsvarsstudier, E-staben og flere andre institusjoner styrket markant sin sovjetkompetanse. Så sent som i 1995 ble det opprettet et helt nytt Senter for russlandsstudier ved NUPI med tre nye stillinger, i første omgang som et tre-års prosjekt. Dette skjedde samtidig med at det sovjetologiske miljø i USA opplevde dramatiske nedskjæringer. Denne kjerringa mot strømmen-tendensen i Norge var likevel ikke så paradoksal som det kunne

¹ Aleksander Kan, 'Norwegian Sovietology 1922-1992', *Scandinavian Journal of History*, årg. 18, ss. 199-216.

² En typisk boktittel fra denne tiden er Dag Frømyr: *Vårt Sovjet-bilde i forandring*, Oslo 1990, Universitetsforlaget.

virke ved første øyekast. Når Sovjetunionen opphørte å være en global stormakt gjenoppstod Russland som en regional stormakt. Ivan dukket opp på andre siden av grensen langt tydeligere enn før. Samtidig ble også portene i grensegjerdet åpnet opp for større samkvem og ferdsel, begge veier, av turister, forretningsfolk og alskens delegasjoner. Dette gav grobunn for fremveksten av en serie nye, rivaliserende russlandsbilder.

Generelt kan det hevdes at nasjonal identitet er en refleks av hvordan vi oppfatter våre omgivelser. Vi setter kulturelle grenser ved å identifisere oss i kontrast til omkringliggende grupper. Ikke alle naboer er like viktige i denne kulturelle utkrystalliseringsprosessen. NUPI-forskeren Iver Neumann har innført begrepet 'the constituting other' for å betegne det av våre kulturelle oppland som vi har størst kontrasteringsbehov overfor og som slik mer enn andre innvirker på utformingen av vårt selvbilde. Som oftest vil dette være et område som kulturelt sett adskiller seg relativt lite fra vårt eget. Nettopp den korte kulturdistansen er en trussel mot vår egenart ved at vi risikerer å bli forvekslet med eller oppslukt av den andre. Derfor må de kulturforskjellene som tross alt finnes, blåses opp og gjøres størst mulig.

Neumann slår fast at for sentraleuropeerne - tsjekkere, ungarere og polakker - er Russland deres 'constituting other', til tross for at mange av dem oppriktig vil hevde at det er Vest-Europa de i første rekke ønsker å forholde seg til. Men Vest-Europa er det de prøver å bli lik, mens Russland er det de prøver å frigjøre seg fra, og det siste, hevder Neumann, er langt viktigere enn det første i identitetsprosessen.³

Det ville ikke gi mening å utpeke Russland som Norges 'constituting other'. Historisk sett har nordmenns selvbilde i liten grad har vært preget av vårt russlandsbilde. Kulturgrensen er solid etablert. Nordmenns 'constituting other' må utvilsomt være Danmark, som historisk sett i høy grad har preget så vel vår politikk som vår kultur. Når Ivar Åsen valgte nordvestlandsk som utgangspunkt for kodifisering av et rotekke norsk språk, var det ikke primært fordi det var spesielt velklingende eller formfullendt, men fordi det lå lengst vekk fra danskemålet.

Utskillelsen av norsk kultur fra den danske har vært vellykket og er fullført prosess. Nordmenn i dag har et avslappet forhold til dansketiden og minimale markingsbehov overfor moderne dansker. Ja, nordmenn flest er ikke engang spesielt opptatt av hvordan vårt nærskyldte grannfolk innretter seg sør for Skagerak. Da er nysgjerrigheten langt større når det gjelder vår store østlige nabo. Jeg har litt vondt for å forestille meg at NRKs korrespondenter på 1970-tallet kunne skrevet bestselgere om 'Hos oss i København' eller 'Danmark er ikke bare København' tilsvarende Jahn Otto Johansens populære julegavebøker *Hos oss i Moskva* og *Sovjet er ikke bare Moskva*. Heller ikke tilsvarende reportasjebøker fra Stockholm, Bonn eller Roma tror jeg ville oppnå de helt store opplagstallene.⁴ Derimot har så godt som alle norske journalister i Moskva skrevet en eller flere bøker om sine opplevelser og funnet både forlegger og publikum. Dette gjaldt både før, under og etter perestrojka. Hva skyldes det?

NÆRHET OG AVSTAND

Flere observatører har pekt på den unike kombinasjon av nærhet og avstand som preger vårt forhold til Russland. Geografisk nærhet og kulturell avstand. 'Det tar bare et par timer med fly fra Oslo til Leningrad; i nord grenser Russland mot kongeriket Norge. Likevel kommer man

³ Iver B. Neumann, "Russia as Central Europe's Constituting Other", *East European Politics and Societies*, 1993 spring, ss. 349-370.

⁴ London-historier formidlet av Richard Herrmann har derimot vist seg å gå unna som varmt hvetebrød.

meget langt hjemmefra om man tar turen til dette nabolandet. Man ankommer et sted som virkelig er "annerledes".⁵

skriver kulturjournalisten og utenrikskommentatoren Peter Normann Waage. Denne dobbeltheten, hevder han, har gjort at Russland fremstår for nordmenn som skremmende og fascinerende på samme tid. Waage er utvilsomt inne på noe viktig, men denne beskrivelsen må ikke tolkes for absolutt. Begrepene *mysterium tremendum* og *fascinans* som dobbeltbestemmelse stammer fra religionshistorikeren Rudolf Otto, som brukte dem for å beskrive menneskenes ambivalente forhold til det guddommelige. Mennesket frykter og er tiltrukket av Gud på samme tid.⁶ Begge disse momentene inngår nok som deler av de fleste nordmenns russlandsbilde, men *intensitetsgraden* er mye lavere enn de emosjoner Otto i sin tid beskrev. I tillegg beveger vår *tremendum*- og *fascinans*-opplevelsen seg i forhold til Russland i noen grad på forskjellige plan - stat/politikk/ideologi på den ene side og folk/kultur på den annen.

DEN TRUENDE SOVJETSTATEN.

Uansett hvilke andre egenskaper det russiske folk har, så har de også hatt evnen til å danne en sterk stat som har virket truende på sine omgivelser. Helt frem til vårt århundre har denne staten vokst jevnt og trutt og lagt under seg stadig nye naboer. Den stabile norsk-russiske grense var unntaket som så å si bekreftet regelen. Sovjetisk ekspansjon kunne ikke utelukkes inn på norsk territorium heller.

I mellomkrigstiden var Sovjetunionen så svak etter tiår med krig, borgerkrig, hungersnød og indre utrenskninger at noen sovjetisk militær aggresjon mot Norge lenge var bortimot utenkelig. Dette endret seg etter den annen verdenskrig da Europa ble blokkdelt og Norge trukket inn i den vestlige forsvarsallianse med primær oppgave å demme opp for sovjetisk ekspansjon. 'Fienden' var lik Sovjetunionen som igjen langt på vei ble identifisert med Russland. Russlandspersepsjonene ble i stigende grad preget av ett forhold: Kolabasen, en av verdens absolutt største militærkomplekser, som befant seg så å si rett utenfor vår stuedør.

Samtidig synes det klart at denne russlandsfrykten, som bygget på sikkerhetspolitiske overveielser, preget hovedstadseliten i langt større grad enn lokalbefolkningen i grenseområdene. Dette var selvfølgelig noe paradoksalt ettersom finnmarkingene var de nærmeste til å bli offer for en eventuell russisk/sovjetisk ekspansjon. Denne forskjellen kan ikke uten videre forklares med at lokalbefolkningen hadde truffet så mange flere russere og kunne konstatere at han ikke var 'ten feet tall'. Den menneskelige kontakt over grensen var ytterst sparsom under den kalde krigen. Truselen om et 3. verdenskrigs-inferno virket likevel mer uvirkelig jo nærmere man kom fiendeland. Det må forøvrig legges til at også i hovedstadsmiljøene var det en klar erkjennelse av at Kolabasen inngikk i en global atomstrategi og ikke var rettet mot Norge. Nærmest ved en beklagelig, geografisk tilfeldighet hadde vi fått den i fanget.

Forøvrig: politisk og ideologisk har Sovjetunionen vært ikke bare et *mysterium tremendum* men i høyeste grad også en kilde til fascinasjon i brede norske miljøer. Sovjetstaten - 'proletariatets egen stat' - vekket begeistring over hele Europa, og ikke minst i Norge. DnA var i en periode langt mer sovjetvennlig enn de fleste andre store europeiske arbeiderpartier. Som Aleksander Kan har påpekt, var norsk studentradikalisme i mellomkrigstiden også mer

⁵ Peter Nordmann Waage, 'Ånd over materie - om Russland og russisk historie' i hans *Hva feiler det Norge? og andre essays*, Oslo 1994, Cappelen forlag, s. 47. *Russland er et annet sted* er også tittelen på en av hans mange bøker om Russland, Oslo 1990, Aventura.

⁶ Rudolf Otto, *Das Heilige*, München, 1917/1979 C.H.Beck.

venstreorientert enn i de andre nordiske land. Disse venstreradikalerne preget i lang tid de norske sovjetanalysene: Arne Ording, Trygve Bull, Johan Vogt, Trond Hegna, m.fl.⁷ Også russlandskjennere med sterke antipatier mot det nye regimet skrev bøker om sine Moskva-inntrykk, så som slavisten Olaf Brochs *Proletariatets diktatur* (1923), men de hadde ikke samme gjennomslag i opinionen. I tillegg kan vi konstatere at også enkelte høvdinger på høyresiden, så som Fridtjof Nansen, gikk langt i å forsvare bolsjevikenes voldsmetoder.⁸

Også i etterkrigstiden har venstresiden dominert norske sovjetanalyser. Den tidligere motdagisten John Sanness var lenge den eneste som underviste i sovjetisk historie ved Universitetet i Oslo, og den mestskrivende og mest leste journalisten var Jahn Otto Johansen som plasserte seg godt til venstre for det politiske sentrum. Også Aftenpostens mer konservative korrespondenter Nils Morten Udgaard og Per Egil Hegge formidlet sine inntrykk hjem til det norske publikum gjennom reportasjebøker, og tendensen i disse bøkene var nok en del grader mer sovjetkritisk. Hegge fikk som en følge av dette reisepass fra Moskva i 1971. I *Nyheter fra Moskva* (1972) diskuterer han i hvilken grad utvisningen av ham selv og andre journalister som ikke ville innordne seg, bidrog til å utvikle selvsensur hos andre.⁹ Hegge utpekte ikke noen kollega ved navn som spesielt selvsensurerende, men i det 'antitotalitære' tidsskriftet *Kontinent Skandinavia* ble Jahn Otto Johansen angrepet for sin 'idyllisering av sovjetisk hverdagsliv' og 'konsekvente undervurdering av manglende ytringsfrihet' i dette landet.¹⁰ Slik kritikk gjorde imidlertid lite inntrykk på opinionen. Tendensforskjellene mellom NRKs og Aftenpostens reportasjer fra Moskva kan dessuten lett overdrives. Først og fremst var det en forskjell i stil og målgrupper. Udgaard skrev for eliten av policy-makers, Johansen og Steinfeld for de brede lag av folket.

KULTURELL FASCINASJON

For nordmenn som har vært primært opptatt av russisk kultur har *fascinans* vært grunnfølelsen mer enn *tremendum*. I første rekke to inngangsporter leder inn til denne kulturen: den ortodokse tro og russisk romankunst i forrige århundre. På begge disse områdene har nordmannen lett seg frem til de aspektene som er mest fremmedartet. Blant russiske forfattere rager Fjodor Dostojevskij høyt over alle andre i nordmenns bevissthet til tross for at svært mange kulturbevisste russere vil mene at flere andre russiske prosaister står fullt på høyde med eller endog over ham. Den norske Dostojevskij-forskningen er av høy internasjonal klasse og drives ved universitetene i både Oslo, Bergen og Tromsø. Hvorvidt det er den sterke Dostojevskij-interessen hos det lesende norske publikum som har fremelsket denne forskningen, eller omvendt, skal være usagt, men utvilsomt har begge deler sammenheng med at Dostojevskij oppfattes som den mest nasjonale, mest russiske forfatter. Hans fiksjonspersoner oppfører seg ikke som pertentlige norske besteborgere, men er drevet frem av voldomme og ofte motstridende krefter som ærekjærhet, selvforakt, sjalusi, sannhetssøken, griskhet, osv. Samtidig kjenner vi en lett gysen når vi leser disse personskildringene ved tanken på hva som kunne skje dersom vi kledde av oss vår sosialdemokratiske borgerlighet: kanskje ville det dukke opp en russer i noen hver av oss? Her kommer det et element av *tremendum* inn.

⁷ Kan, op. cit. s. 203.

⁸ 'Fra tsarismens ytterlige reaksjonære høire før 1917, var det en naturnødvendighet at pendelen måtte svinge over til det ytterste venstre [...]. Desuten bør det ikke glemmes at det nuværende styre er bygget på revolusjon, og revolusjons-metoder er nu engang i de fleste lann mindre lemfeldige enn den jevne freds-tids'. Fridtjof Nansen, *Rusland og freden*, Kristiania 1923, Jacob Dybwads forlag, s. 35 og 33.

⁹ Per Egil Hegge, *Nyheter fra Moskva*, Oslo 1992, Cappelen forlag, ss. 113ff.

¹⁰ Olga Dunin (pseud.): 'Nærkontakt...' *Kontinent Skandinavia*, 1979, no. 1, ss. 20-26.

Flere norske forfattere fra Hamsun og Garborg til Sigurd Christiansen har mottatt sterke inntrykk fra russisk litteratur, og noen få har også valgt russiske subjekter til sine fortellinger. Igjen er det nesten bestandig det eksotiske og fremmedartede Russland som trekkes frem, så som i Christiansens *Alexander Paulovitsj* og Bjørneboes *Hertug Hans*. Ofte vitner disse bøkene om at fascinasjonen har vært større enn kunnskapene. Bjørneboe lar f.eks. hertug Hans titte mismodig ut av vinduet fra den dystre Kreml-borgen. Hans blikk faller på elven Neva - som vitterlig renner gjennom St.Petersburg tusen kilometer borte.¹¹ Underlig nok har ingen forlagskonsulent fått rettet opp denne lapsusen.

Når det gjelder ortodoksien har nordmenn vært spesielt opptatt at de sidene ved kristentroen som har vært lite fremtredende i norsk lutheranisme, så som mystikk og estetikk. En viktig formidler av østkirkens fromhetstradisjoner er Aasmund Brynildsen, som nettopp var på jakt etter korrektiver til den litt for trauste og traurige norske gudfryktigheten.¹² For mange har veien til ortodoksien for øvrig gått gjennom lesningen av, igjen, Dostojevskij. Slik er de mysteriøse og til dels irrasjonelle elementene blitt skjøvet i forgrunnen.

TRE BESLEKTEDE PROBLEMKOMPLEKSER

Svært mye at diskusjonene om det russiske, ikke bare i Norge, men også internasjonalt, kan grupperes rundt tre problemkomplekser: Hvordan oppfatter vi forholdet mellom den russiske stat og det russiske folk? Hvordan plasserer vi Russland i relasjon til Vesten? Og: oppfatter vi 1917-revolusjonen som et markant brudd i russisk historie eller ikke? Disse tre opposisjonene - folk vs. stat, øst vs. vest, og brudd vs. kontinuitet er ikke identitetske, men henger likevel nøye sammen. Hvordan man besvarer et av spørsmålene vil et stykke på vei også bestemme ens svar på de to andre.

Stat vs. folk.

Den sterke og autoritære russiske stat har undertrykket ikke bare nabofolk men i like høy grad russerne selv. Forholdet mellom folk og stat i Russland har ofte vært oppfattet som 'typisk russisk'. Fridtjof Nansen mente at 'om vi aldrig så meget fordømmer forfølgning av og grusomheter mot anderledes tendende (i Sovjetstaten PK.), som er avskyelig, så må en også i all retferdighets navn minne om, at det russiske folk er gjennom hele sin historie opdraget til dette.'¹³ Dette synet kan vi gjenfinne hos Elnar Seljevold, en Moskva-korrespondent som i likhet med de fleste av sine kolleger har skrevet bok om sine opplevelser og inntrykk. I 1984 hevdet Seljevold at

Den historiske arv fra Tsar-Russland når det gjelder forholdet mellom menneske og makt er effektivt ført videre av sovjet-systemet. Menneskene, den vanlige russer, oppfatter seg selv i forhold til samfunnet på en helt annen måte enn f.eks. en nordmann gjør. [...] Og når dette diktaturet fungerer så pass bra som det fortsatt gjør, er grunnen den at russere flest uten videre aksepterer den totale makt og sin plass i forhold til maktapparatet.¹⁴

¹¹ Jens Bjørneboe, *Hertug Hans*, Oslo 1973, Gyldendal forlag, s. 96.

¹² Aasmund Brynildsen, *Det nye hjerte og andre essays*, Oslo 1960 Dreyer.

¹³ Nansen, op.cit. s. 33.

¹⁴ Elnar Seljevold, *Sovjetmakt og sovjetmenneske*, Oslo 1984, Aventura, s. 11 og 12. En passant kan det legges til at under den kalde krigen var dette også nærmest det offisielle amerikanske synet. Den amerikanske kongressen førte og oppdaterte årlig lister over hvilke folk som var offer for kommunistisk diktatur. På denne listen glimret russerne ved sitt fravær. Se John B. Dunlop, *The Faces of Contemporary Russian Nationalism*, Princeton 1983,

Et svært annerledes oppfatning gjorde Aasmund Brynildsen seg til talsmann for. I artikkelen 'Sovjet - Europas billede' fra 1950 (gjenoptrykket 1994) hevdet han at russerne var undertrykket av en utpreget urussisk ideologi av vestlig opprinnelse. 'Lenin seiret ikke over den russiske tsar, men over det russiske folk. [...] Det betydde at det russiske folk nu med vold og makt ble drevet inn i et verdensbillede, hvis ånd var den absolutte motsetning til alt som noensinne hadde ytret seg av tanke og følelse i russisk kulturliv.'¹⁵

Brynildsens oppfatning av Russland som 'Europas bilde' utfordrer og truer vårt eget selvbilde. Dersom det er riktig at det sovjetiske diktatur hadde dype europeiske røtter blir vårt russlandbilde ikke et eksotisk prospektkort fra annerledesland, men et speil, et trolspeil, som avslører lite hyggelige sider ved vår egen kultur. I den grad Nansens og Seljevolds syn har hatt gjennomslag i den norske folkemeningen ville Brynildsen sannsynligvis være tilbøyelig til å forklare dette som resultat av en fortrenningsmekanisme. Som han selv uttrykte det: 'Hvis europeeren ikke er istand til å se seg selv i det som skjer bak jernteppet, er det visselig hans skjebne å komme innenfor det.'

Brudd vs. kontinuitet

I brudd-kontinuitet-diskusjonen har det utkrystallisert seg to klare leire som kan knyttes til to markante personligheter i det russiske emigrantmiljøet, Nikolaj Berdjajev og Aleksander Solzjenitsyn. Berdjajev var en av første som gav uttrykk for at bolsjevismen i første rekke måtte forstås som et ekte russisk fenomen med dype røtter i landets mentalitet¹⁶. I dette synet har han fått støtte fra kjente navn som f.eks. Richard Pipes, Aleksander Yanov, og Kristian Gerner. Solzjenitsyn derimot er en av dem som klarest har hevdet at det som skjedde i 1917 utelukkende var et brudd, ja, et ryggmargsbrudd, som nær tok livet av det russiske folk. Han har fått støtte av bl.a. Alain Besancon, Mikhail Heller, Alexander Nekrich, m.fl.

Det fremherskende norske synet ser ut til å ligge nærmest opp til Berdjajevs. Professor Erik Krag har så å si vært trendsetteren med sin doktorgrad *Kampen mot Vesten i russisk åndsliv* fra 1932. Her hevdet han at avstengthet fra omverdenen til alle tider har vært så å si selve Russlands normaltilstand.

Bare var de forestillinger og idéer som i hin tid fylte de russiske hjerner ganske forskjellige fra hvad de nu er. Den gang var man stolt over å være det hellige Russland, nu tendes sinnene i glød ved den tanke at det er socialismens hjemland. Den gang hatet man Vestens basurmaner, d. v. s. kjettere, vantro - egentlig betyr det tyrkere! (De fremmede djevler!) Nu hater man de vestlige bursjuer (bourgeois), selv om mange av de hatende kanskje aldri har sett en bursjuer for sine øine.¹⁷

Princeton U. press, ss. 286ff.

¹⁵ Aasmund Brynildsen, *Russland - Europas bilde*, Oslo 1994, Vidarforlaget, s. 51.

¹⁶ Nikolaj Berdjajev, *Sinn und Schicksal des russischen Kommunismus*, Luzern 1937, I. Schor.

¹⁷ Erik Krag, *Kampen mot Vesten i russisk åndsliv*, Universitetsforlaget 1932/1990, s. 6. Hans eldre kollega Olaf Broch inntok på dette punktet et mer nyansert standpunkt. Hans skilte mellom to tendenser i russisk statstradisjon, en eldre despotisk og en nyere i retning av rettsstatens prinsipper. Oktoberrevolusjonen oppfattet han som et atavistisk tilbakefall til tidligere tiders virkårlighet og rettsløshet i et samfunn som var på god vei til å bli et normalt europeisk land. Se Olaf Broch, *Proletariatets diktatur*, Kristiania 1923, Aschehoug, ss.54ff.

Krags doktorgrad fikk fornyet aktualitet i norsk debatt da den kom i nyopptrykk i 1990. Så godt som samtlige anmeldere erklærte at de syntes boken snarere var blitt mer aktuell enn mindre siden førsteutgaven. Jahn Otto Johansen i Dagbladet anbefalte den som motvekt mot 'alskens ideologiserte betraktninger på en høyreside som ubeskjeden skal ta æren for det som har skjedd i øst (= kommunismens fall. PK)'.¹⁸ Nå må det legges til at svært mange verdikonservative norske russlandsekspert, som f.eks. Udgaard og Hegge, også har ytret seg i meget rosende ordelag om Krags bok, som nesten har fått kanonisk status.

Brynildsen på sin side ser ut til å ha stadig færre disipler. Peter Normann Waage har riktignok omtalt Brynildsen som sin mest skjellsettende inspirator, og i det meste av sin tidlige produksjon om Russland var Waage typisk nok opptatt av hvordan import av radikalt vestlig tankegods har formet russisk åndsliv og Russlands skjebne. I 1979 skrev han f.eks. at

Når vi vender oss bort fra og fordømmer Sovjetunionen som noe ytre truende, som noe annet enn oss selv, betyr dette at vi ikke har begrepet Vest-Europa, at vi mangler selv-forståelse. For det er seg selv Vest-Europa ser i Sovjetunionen, det er realiseringen av sine egne tankemodeller og sin egen verdensanskuelse vi møter.¹⁹

Men når Waage i 1993 hevdet at 'Fra ett synspunkt gjennomlevde ikke Russland noen egentlig revolusjon i 1917. [...] "det hellige Russland" og bolsjevismen ... er to sider av samme sak.', da fremstod han som en frafallen Brynildsen-disippel.²⁰

Russland vs. Europa

På slutten av 1980-tallet og begynnelsen av 1990-tallet tok den russiske offentlighet tydelig avstand fra kommunismen, og søkte helt klart sine alternative idealer ikke i det gamle Russland men i Vestens pluralisme. Dermed er vi over i tredje delaspekt ved vår problemstilling, Russland vs. Europa. Å hevde at Russland er, ønsker å bli, eller ønsker å vende tilbake til Europa har større konsekvenser for vårt selvilde enn den motsatte påstand, at Russland representerer 'das ganz Andere'. En oppfatning om Russland som en europeisk nasjon gir oss helt andre muligheter til å påvirke - og bli påvirket av - dette landet enn dersom det er adskilt fra Vest-Europa med et 'uoverstigelig åndelig skille' slik Erik Krag i sin tid hevdet.²¹ Som medlemmer av den samme europeiske familie får vi et større ansvar for utviklingen i Russland, og samtidig også større mulighet til å motta kritiske impulser og korrektiv fra den russiske kultur. Under perestrojka ble begge disse synspunktene fremsatt av toneangivende norske russlandskjennere.

¹⁸ Jahn Otto Johansen, 'Tilbake til historien', Dagbladet, 13. mars 1990.

¹⁹ Peter Normann Waage, 'Russland og Vest-Europa', *Arken*, 1979, no. 3/4, s. 15-33, på s. 15.

²⁰ Waage, *Hva feiler det Norge?* op. cit., Foredrag fra 1993 med tittelen 'Aasmund Brynildsen og Russland', ss. 100-01.

²¹ Krag, op.cit, s. 6. En av de russiske tenkere Krag viet stor oppmerksomhet var Nikolaj Danilevskij, panslavismens apostel. Danilevskij hevdet at det går et absolutt og uoverstigelig kulturskille mellom Russland og Europa. Krag utsatte Danilevskijs teorier for en elegant og sviende kritikk, men det er interessant å konstatere at i dette kjernes spørsmålet fremstod han som Danilevskijs menigsfelle.

I 1988 hevdet Peter Normann Waage at 'Russland er en del av Europa... Dets kultur har samme grunnlag som Vestens'.²² Som selvkritisk og selvransakende europeer lette Waage etter et botemiddel mot Europas individualisme, fornuftsfetisjisme, materialisme og sosiale atomisering. Dette midlet mente han å kunne finne i Russland, fordi dette landet ikke bare var Europa men også noe *mer*: det var en brobygger mellom øst og vest. Waages Europa-analyse lignet i frapperende grad på slavofilenes kritikk av Vesten. Denne kritikken hadde Erik Krag i sin ment var tuftet på et irrasjonelt hat. Waage derimot mente at den hadde bærekraft fremdeles.²³

I 1991 utgav Hans-Wilhelm Steinfeld sin analyse av sovjetisk politikk frem til og med augustkuppet under tittelen *Tilbake til Europa*. Steinfeld konkluderte med at

Nå er problemet lagt på vår dørstokk. Spørsmålet om det veldige Russland skal make en retur til Europa blir derfor til syvende og sist et politisk spørsmål. Et spørsmål om Vesten ønsker denne returen, og et spørsmål om vi kan risikere *ikke* å hjelpe til, slik at kontinentet atter blir ett.²⁴

I Steinfelds neste bok om Russland konstaterte han at hjelpen fra Vesten hadde uteblitt, og Russlands ledere druknet i nedarvede problemer. Kursen for landets utvikling var ikke lenger *Tilbake til Europa*, men *Fremover mot fortiden*.²⁵

Euforien etter Russlands 'demokratiske revolusjon' i 1991 fordunstet på bemerkelsesverdig kort tid. Bemerkelsesverdig er også den nye *konsensus* i norske media, på tvers av gamle ideologiske skillelinjer, i forståelsen av det som skjer i Russland. Under siste halvdel av perestrojka var det tilløp til en skarp debatt, i første rekke for og mot Gorbatsjov. Noen oppfattet den sovjetiske presidenten som eneste garantist for stabilitet mens andre så ham som den alvorligste hemsko for en utvikling mot pluralisme og markedsøkonomi.²⁶ I 1993 var det visse ansatser til en tilsvarende debatt om Jeltsins rolle. Under hans maktkamp mot Det øverste sovjet var det likevel noe bortimot full enighet om at han måtte få all mulig støtte.²⁷ Etter valgene til den nye russiske nasjonalforsamlingen, Dumaen, som overtok etter det isønderskutte Øverste Sovjet i desember 1993, ble den brede norske enigheten beholdt, men nå på et annet grunnlag. Den rådende holdning blant norske kommentatorer var at det ikke

²² Peter Normann Waage, *Det usynlige kontinent. Vladimir Solovjov som Europas filosof*. Dreyer, Oslo, 1988, s. 35.

²³ *ibid.* s. 31.

²⁴ Hans Wilhelm Steinfeld, *Tilbake til Europa*, Oslo 1991, Cappelen forlag, s. 287. Jeg anmeldte i sin tid denne boken i *Forsvarets Forum*. Til tross for noen kritiske anmerkninger til deler av den sluttet jeg med til hovedkonklusjonen slik den var formulert i tittelen. Se *Forsvarets Forum*, no. 25/26 1991.

²⁵ Hans Wilhelm Steinfeld, *Fremover mot fortiden. Russland og det tapte århundre*. Oslo 1993, Cappelen forlag.

²⁶ I Aftenpostens kronikkspalter kunne vi finne sterkt Gorbatsjov-kritiske artikler av Hugo Erikssen (29.05. 1990 og 30.05. 1990 og 11.02. 1991) og artikler som tok Gorbatsjov varmt i forsvar av Kaj Skagen (21.05. 1990, 22. 05. 1990 og 17.07 1990) og av Peter Normann Waage (11.01. 1991).

²⁷ 'The odd man out' i denne diskusjonen var undertegnede som gav uttrykk for at Russlands demokrati ville være best tjent med at alle parter i den pågående konstitusjonskrisen, også Jeltsin-fløyen, viste kompromissvilje og respekt for gjeldende spilleregler. Se Hans-Wilhelm Steinfeld, 'Foreldet mandat', *Dagbladet* 2.05. 1993, og Pål Kolstø, 'Demokrati på russisk', *Dagbladet*, 14.05. 1993.

lenger fantes noen gode krefter i Russland som det var verd å støtte. Gammelkommunister og nyfascister hadde flyttet inn i Dumaen med mannsterke fraksjoner, mens Jeltsin-klikken ble avskrevet som dels kyniske maktpolitikere, dels handlingslammet. I sin kamp mot mafia og annen kriminalitet var Kreml-ledelsen impotent, i sin opptreden overfor de tidligere sovjetrepublikkene i 'det nære utland' var den derimot altfor potent.

Konklusjonene i de norske analysene f.o.m. 1993-94 har vært forbausende like enten de blir presentert av Hugo Erikssen i Morgenbladet og Tidens Tegn, av Peter Normann Waage i Dagbladet, Ivar Magnus Rønnum i Aftenposten og Nytt Norsk Tidsskrift, eller Hans-Wilhelm Steinfeld og Jahn Otto Johansen i NRK.²⁸ 'The bottom line' er, eksplisitt eller implisitt, nesten alltid den samme: Forsøkene på å innføre markedsøkonomi og demokrati hadde slått feil, eller som det stadig oftere ble hevdet: aldri hadde hatt noen sjanser til å lykkes i et land med så autoritær politisk kultur. Det russiske sammenbrudd (økonomisk, politisk, sosialt, osv.) er nær forestående. Kanskje mest oppsiktsvekkende forsvant forbeholdene og nyansene også fra søndige Aftenposten, som vel er den norske avis som sitter inne med størst russlandskompetanse. I en kommentarartikkel i februar 1994 slo avisens Moskva-korrespondent fast at russiske myndigheter står maktesløse overfor forbryterondet. Kløften mellom de fattige og rike i dette landet er blitt så stor at det knapt finnes maken i noen europeisk land, og 'alle vet naturligvis at det bare er talemåter' å prøve å bygge opp et sosialt sikkerhetsnett for befolkningen.

I beste fall vil Russland være ustabil i mange år til, med en stadig pågående maktkamp mellom demokratiske krefter på den ene siden og autoritære/nasjonalistiske krefter på den annen. I verste fall overtar de autoritære, med gallionsfigurer som Rutskoj og Sjirinovskij, makten innen få år. Enhver som oppholder seg i Russland, fornemmer hver dag hvordan disse kreftene er på offensiven. Pr. i dag er det få som er særlig i tvil om utfallet.²⁹

Riktignok ble Halvor Tjønn selv i tvil om utfallet et halvt år senere. I en ny kommentarartikkel i august erklærte han at 'ingen snakker lenger om et snarlig forestående politisk og økonomisk sammenbrudd i Russland':

Krisen i russisk økonomi er avblåst, i hvert fall for en tid. Den lenge lovede stabiliseringen av økonomien, som helt siden høsten 1991 var et mål for Jeltsin-regimet, er inntruffet denne sommeren. Heretter vil det bare gå en vei, nemlig oppover.³⁰

Tilsvarende snuoperasjoner fant sted også i andre norske media i Moskva-reportasjene fra denne tiden. Men snaut to måneder inntraff den svarte tirsdagen på Moskva-børsen, da rubelen mistet ca. 40 prosent av sin verdi i forhold til amerikanske dollars i løpet av en dag. Riktignok ble situasjonen stabilisert igjen ved nye støtteoppkjøp fra den russiske sentralbanken, men snart etter kom krigen i Tsjetsjenia, tumulter i Dumaen, og mange andre tegn på at russisk politikk er både blodig og uforutsigbar. De aller fleste kommentatorer konkluderte med at det var tryggest å holde seg til dommedagsscenariet. Av en eller annen

²⁸ Det betyr ikke at alle falt om halsen på hverandre. Erikssen fyrte av noen durabelige salver i Morgenbladet mot Steinfeld og J.O.Johansen, men anklaget dem mer for en påstått dilettantisme enn for tendensiøse reportasjer. Se Morgenbladet 22-28.09. 1995.

²⁹ Halvor Tjønn, 'Klokkene ringer for Boris Jeltsin', Aftenposten 28. februar 1994.

³⁰ Halvor Tjønn, 'Russland på bedringens vei', Aftenposten 31. august 1994.

grunn mente man at dette fremtidsbildet gav minst sjanser til å møte seg selv i døren i neste artikkel i et land hvor alt var i bevegelse hele tiden.

Sikkerhetspolitikere og militære planleggere har en forpliktelse til å vurdere alle eventualiteter og legge særlig vekt på det de kaller 'worst case scenario'. Etter kommunismens fall i øst eksisterte ikke lenger den sovjetiske trussel. I alle offisielle vestlige kommunikeer ble det slått fast at det nye Russland ikke skulle betraktes som en potensiell fiende men som en samarbeidspartner. Samtidig avtegnet det seg stadig tydeligere et nytt trusselbilde, ikke den aggressive og ekspansive sovjetmakt, men den utmagrede og skadeskutte russiske bjørn som i blindt raseri kunne komme til å slå vilt omkring seg. Tanken om sovjetmaktens ekspansjon ved en domino-effekt ble erstattet av forestillingen om eksport av det russiske kaos ved en 'spill-over effect' (nøyaktig hvordan denne effekten ville virke kom ikke alltid like klart frem.) Dette scenariet munnet lett ut i en konklusjon om at vi måtte verne oss mot faren fra øst ikke ved å prøve å forhindre katastrofen - hvilket var nytteløst - men ved å sørge for at den ikke trakk oss med i dragsuget.

Internasjonalt fantes det enkelte røster som gikk mot strømmen og som insisterte på at Russland var i ferd med å finne en vei ut av uføret, selv uten Vestens hjelp. Fremst blant de siste dagers optimister var svensken Anders Åslund. Under perestrojka var han blitt løftet opp til skyene som den mest forutseende og dyptloddende av alle vestlige eksperter på sovjetisk økonomi, men med sin kullsviertro på de russiske markedsreformene ble han i stigende grad avfeiet som håpløst naiv, på grensen til det kriminelle.³¹

Noen få optimister holdt stand også i den norske debatten. Frank Bjerkholt hevdet i *Europa - vår skjebne* at vi står overfor 'et nytt Russland'. 'Russland har et stort potensiale i sin hær av ingeniører, forskere og et generelt høyt utdanningsnivå. Når det rettslige rammeverk for eiendom og marked omsider kommer på plass, skulle utsiktene for [økonomisk] vekst være gode'.³²

Bjerkholt så klart at hans syn på det nye Russland også hadde viktige sikkerhetspolitiske konsekvenser. Under den kalde krigen var han kjent som en ivrig forsvarsvenn. Nå konstaterte han at den gamle forberedelse til en sovjetisk storoffensiv ikke lenger var relevant. Alle forutsetningene som hadde ført til etablering av NATO, var borte.³³ Selv om Bjerkholt mente at NATO vil kunne utvikle nye funksjoner og virkefelt, var han utvilsomt klar over at hans analyse undergravet et av de vanligste argumentene som ble fremført for å redde mest mulig av forsvarsbudsjettet i nedskjæringstider. Omvendt ser vi at mange analytikere som ikke i samme grad er kjent for sin omsorg for forsvaret, med sine dystre prognoser kunne tas til inntekt for høynet beredskap.

Bjerkholt fremstår som det jeg vil kalle en 'ekte antisovjeter' dvs. en som i tradisjonen fra Aasmund Brynildsen avviste sovjetmakten på et prinsippielt, politisk grunnlag. Nå som kommunismen er havnet 'på historiens skraphaug' er også hans motforestillinger mot Russland falt. 'Uekte antisovjetisme' vil i min terminologi være alle varianter av tradisjonell russlandskepsis som under sovjetperioden fremstod som antikommunistisk motivert, men som i dag pussert støvet av kulturelle, historiske og geopolitiske argumenter. Disse tendensene

³¹ Se f.eks. Hans-Wilhelm Steinfeld i *Nordisk Øst-Forum*, 1994 no. 1, ss. 6-7.

³² Frank Bjerkholt, *Europa vår skjebne. Et nytt USA, et nytt Russland - et nytt Europa*, Oslo 1993, Schibsted, s. 53.

³³ *ibid.* s. 243.

ser vi i dag særlig tydelig i Sverige og Frankrike mens de er mindre dominerende i land som Danmark, Tyskland, og USA.³⁴

Kommunismens fall i Sovjetunionen har åpnet opp et nytt kapittel i diskusjonen om brudd vs. kontinuitet i Russland. Det er ikke lenger bare snakk om før og etter 1917, men også før og etter 1991. Fire posisjoner er mulige:

1. Russland i dag er i det store og hele en fortsettelse av både tsar- og sovjetperioden i litt ny forkledning (streng kontinuitet). Her kan man peke på korrupsjon, ikke-deltakende politisk kultur, etc.
2. Russland i dag likner på Sovjettiden, men er forskjellig fra tsartiden (moderne kontinuitet). Som belegg for denne påstanden blir det vist til kommunist-nostalgi; at den sovjetiske nomenklatura fortsatt sitter i en rekke maktposisjoner, at 'staten bør ta seg av oss'-holdningen fører til svakt privat initiativ, etc.
3. Russland i dag finner tilbake til en før-revolusjonær form (atavistisk kontinuitet). (Ortodoksi-renessanse, tsar-nostalgi, etc.)
4. Russland i dag fremviser kvalitativt nye, fortrinnsvis europeiske, trekk (brudd). (flerpartisystem, livssynspluralisme, pressefrihet. markedsøkonomi, etc.)

Egentlig kunne mange momenter som vanligvis dukker opp under punkt 4 vært puttet inn under punkt 3 som da ville fått et positivt fortegn. Markedsøkonomi hadde man også på 1800-tallet, og etter 1905-revolusjonen også pressefrihet og spirer til flerpartisystem og rettsstatstenkning. Disse momentene trekkes imidlertid svært sjelden frem når man forsøker å forstå og forklare hva som skjer i Russland i dag og hva som vil være det mest sannsynlige utfallet av omveltningene.

Russlands hyppige metamorfoser har skapt et mylder av mulige russlandsbilder. De fleste som har uttalt seg om dette mangslugne og mangetydige landet, undertegnede inkludert, har til forskjellige tider og i ulike kontekster båret til torvs sprikende, tildels motstridende tolkninger. I den nye situasjonen som er oppstått etter kommunismens fall er den ideologiske dikotomien mellom en antisovjetisk høyreside og en mer sovjetsympatisk venstreside langt på vei blitt irrelevant. Derimot kan vi ane konturene av en ny, interessestyrt dikotomi mellom forretningsfolk som ønsker å handle med russerne, og forsvarskretser som skal sikre landet mot trusler utenfra. Har man først bestemt seg for å gå inn i Russland med investeringer, har man også en interesse av at samkvemmet med dette landet blir mest mulig normalisert. Da vil man naturlig speide etter tegn på stabilitet og vekst.

³⁴ I Danmark kan f.eks. professor Bent Jensen rubriseres som 'ekte antisovjeter'. Forfatteren av *Stalinismens fascinasjon og danske venstreintellektuelle* (København 1984, Gyldendal) har ved flere anledninger gitt sin sterke støtte til de nye antikommunistiske kreftene i dagens Russland. Se bl.a. hans *Den ny Ruslands historie*, (Viby 1992, Centrum). Blant amerikanske sovjetforskere må Richard Pipes kunne regnes med i denne gruppen. se hans bok *Communism. The vanished spectre* (Oslo 1994, Scandinavian university press) som er den trykte versjon av hans foredrag ved Nobelstatuetten året før. Pipes konklusjoner her er egentlig svært oppsiktsvekkende. I tidligere verker som *Russia under the old regime*, (Harmondsworth 1974, Penguin) hadde han gått meget langt i å understreke kontinuiteten i russisk og sovjetisk politisk tradisjon og definerte den som klart autoritær. Dette paradokset stod i sentrum for Peter Normann Waages intervju med Pipes i Dagbladet 06.05. 1993.

Selvfølgelig vil det også sikkerhetspolitisk være meget gunstig om Russland ble et 'normalt' europeisk land som ikke truet oss mer enn Tyskland eller USA. Men i forsvarsmiljøer vil/tør/ kan man ikke (stryk det som ikke passer) ta sjansen på at dette vil skje og fokuserer på 'worst case scenario'. Da leter man seg frem til alle symptomer på ustabilitet og oppløsningstendenser.

I et geopolitisk perspektiv var utgangspunktet for nordmenns holdninger til Russland det verst tenkelige: Et lite, utsatt flankeland i slagskyggen av en overmektig supermakt. Mot denne bakgrunn har norske russlandsbilder i vårt århundre vært oppsiktsvekkende positive. Dels har nordmenn klart å skille mellom det russiske folk og den sovjetiske stat, og hatt et positivt forhold til det første selv om de fryktet og hatet det siste. Dels har også staten og den politiske ideologi den representerte virket forlokkende på noen. Denne tiltrekningskraften har imidlertid vært sterkt avtakende ut gjennom århundret. Svært viktig er også bakenforliggende historiske forhold: Norge og Russland/Sovjetunionen har aldri vært i krig med hverandre.

Etter sitt vesen kan nasjonale generaliseringer ikke være 'sanne' eller 'falske' i absolutt forstand, bare mer eller mindre treffende. Enten vi hevder at russerne er spesielt frihetselskende eller tvert imot kryper servilt for sine makthavere, enten vi mener de er griske materialister eller dypt åndelige - alle disse påstandene kan man støte på - så vil det alltid finnes noen russere som passer til beskrivelsen. Hvilke karaktertrekk vi fester oss ved vil avhenge ikke bare av hvor mange 'bærere' av dem vi treffer i vedkommende land, men også av hva vi forventer å finne og hva som skiller kulturen i dette landet ut fra vår egen kultur. Dersom vi støter på karakteristika som er felles for denne kulturen og vår egen, vil vi ha en tendens til å overse dem, og oppfatte dem som uttrykk for 'natur' snarere enn kultur, menneskenatur i sin alminnelighet. Autostereotypier og heterostereotypier henger nøye sammen.

Russland har betydd svært lite for utformingen av norsk identitet og nordmenns selvbylde. Dette har gjort det mulig for oss å gi oss den interesseløse nysgjerrigheten i vold på en helt annen måte enn om vår kultur var et derivat av den russiske.

Dobbeltbestemmelsen 'skremmende og fascinerende' i vårt russlandsbilde var, som vi har sett, knyttet til spenningen mellom nærhet og avstand. Etter at grensene ble åpnet og samkvemmet økte etter kommunismens fall, er våre to folk kommet nærmere hverandre. Ivan har ved nærmere ettersyn vist seg å være langt fra 'ten feet tall', men kanskje heller ikke så eksotisk og spennende som vi trodde da vi betraktet ham på avstand. Våre forestillinger om det russiske blir ganske annerledes negative når vi treffer russiske kjeltringer og fyllebøtter i virkeligheten i stedet for å lese om dem i Dostojevskijs romaner.

Kanskje er russerne og Russland både mindre skremmende og mindre fascinerende for oss i dag. Ideelt sett skulle den økte kontakten på sikt kunne føre til at russerne fremstår for oss mindre som typer og mer som individer. Som stat vil Russland alltid på grunn av sin størrelse være meget vanskelig å innordne i 'den europeiske konserten' på linje med andre europeiske stater. Den russiske pauken vil true med å overdøve de andre, sartere instrumentene enten den spiller rent eller ikke. Likevel er det utvilsomt et klar fordel om den spiller etter de samme notbladene som resten av orkesteret. Kanskje vil Russland med tiden kunne fortone seg som det Trotskij for all del ikke ville at det skulle være: 'et land som alle andre'.